

NIEUWSBRIEF HELIKON UTRECHT December 2022

Beste Helikonbezoeker,

De kunstsector staat sterk in de belangstelling. Bijna wekelijks worden we opgeschrikt door beeldenstormers anno 2022: tomatensoep over de zonnebloemen van Vincent van Gogh in Londen, en een schilderij met rokende mannen dat uit een vergaderkamer van de Leidse universiteit wordt verwijderd. Het zijn drastische, soms gevaarlijke protestacties waarbij kunstwerken worden gegijzeld en mogelijk vernield. Hopelijk gaat er een positieve werking uit van deze weinig subtiele acties en helpen ze de maatschappelijke discussie over het (werk-) klimaat vooruit.

Bij Helikon gaat het er wat gemoedelijker aan toe met de kunst en kunstbeschuwing. Gelukkig bleef een coronagolf deze herfst uit, maar de laatste paar maanden zijn evengoed wel moeizaam geweest als het gaat om het aantal inschrijvingen en de respons op het aanbod. Er was sprake van een zaagtandmodel; sommige activiteiten - de meeste - liepen goed, andere nauwelijks. Halfvolle zalen bij de cultuurpodia, het schijnt landelijk te spelen. Laten we hopen dat het tij in het nieuwe jaar keert.

Maar er is ook goed nieuws: zo liep een afvaardiging van Helikon op 11 november mee met de sfeervolle Sint-Maarten Parade XL in Utrecht, ter ere van Utrecht 900.

Eigenlijk stonden we meer stil om de stoet met de meeste fantastische lichtsculpturen te bewonderen. Er waren ingenieuze inzendingen bij. Sinds een paar jaar is dit een nieuwe traditie: inwoners van Utrecht en omstreken maken witte figuren van rijstpapier op een geraamte van wilgentenen en tonen die op de avond van 11-11-2022.

Het bleek een geslaagde nieuwe vorm van de Sint-Maartensviering en een feestelijke aftrap van het carnavalsseizoen. Wat ons betreft mag het volgend jaar een XXL-optocht worden!

Deze nieuwsbrief bevat een klein aantal nog niet eerder gepubliceerde activiteiten, begin volgend jaar presenteren we het programma voor het eerste halfjaar 2023.

I Nieuwe excursie en lezing

- **Excursie Brugge: Oog in oog met de Dood in het Sint-Janshospitaal**

De onvermijdelijke dood is het onderwerp van een nieuwe Helikon-excursie op 20 januari a.s. In de Gemäldegalerie in Berlijn wordt een tentoonstelling over Hugo van der Goes (1440 - 1483) voorbereid, die eind maart 2023 zal worden geopend. Van 28 oktober 2022 tot 5 februari 2023 is in het Sint-Janshospitaal in Brugge een tentoonstelling rond het recentelijk gerestaureerde schilderij 'De dood van Maria' van Hugo van der Goes uit 1472 te zien. Een Belgische recensent sprak over 'een stroomstoot' bij het aanschouwen ervan. Wie eenmaal dit overwegend blauwe meesterwerk heeft gezien, wordt er niet meer door losgelaten. Het staat letterlijk en figuurlijk centraal in deze tentoonstelling. Het schilderij, dat dus 550 jaar oud is, toont een lijkleke en in een blauwe mantel gehulde heilige Maagd op haar sterfbed, waarrond zich in cirkelvormige opstelling een groep apostelen schaart. Elke apostel lijkt weer anders te reageren op haar dood.

Het werk onderging tussen 2018 en 2022 een intensieve restauratie en is nu voor het eerst weer te zien. In deze tentoonstelling zijn meer dan zeventig werken bijeengebracht die corresponderen met het 550 jaar oude werk van Hugo van der Goes. Naast dit Vlaamse topstuk zijn ook schilderijen van ondermeer Hans Memling, Jan Provoost en Albrecht Bouts te zien, en vele sculpturen, manuscripten en muziekstukken. Vijf hedendaagse 'cultuurmeesters' - kunstenaars Berlinda De Bruyckere, choreografe Anne Teresa De Keersmaeker, schrijver Ilja Leonard Pfeijffer, schrijfster en arts Sholeh Rezazadeh en toneelregisseur Ivo Van Hove - leiden elk een facet van de tentoonstelling in en bieden een nieuwe blik op dit belangrijke werk in de collectie Vlaamse primitieven van Musea Brugge.

Henny Molenaar zal de excursie begeleiden. In 2019 gaf zij bij Helikon een lezing over het Santa Maria della Scala-gasthuis in Siena, een van de oudste middeleeuwse ziekenhuizen in Europa. Het Maria della Scala was oorspronkelijk bedoeld als opvang voor pelgrims die via de Via Francigena op weg waren naar Rome. De oudste documenten gaan terug tot 1090. Molenaar zal in lijn hiermee ook de historie van het Sint-Janshospitaal schetsen.

Per bus reizen we naar Brugge, met een lunch onderweg, terwijl Henny Molenaar een inleiding op de tentoonstelling geeft. Eind van de morgen arriveren we bij het hospitaalmuseum en krijgen we een rondleiding door een gids. Na deze rondleiding, zo rond

14.30 uur, is er nog twee en een half uur over voor een bezoek aan het centrum van Brugge. Einde middag verzamelen we voor het diner, en de terugkomst in Utrecht is om 22.00 uur. Inclusief: lunch, brochure, entreegeld museum, plattegrond en tips bezichtiging Brugge, en diner.

Excursie vrijdag 20 januari 2023. Vertrek en terugkomst Utrecht CS, van 9.30 – 22.00 uur. Voor meer informatie zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/excursies/sint-janshospitaal-brugge>

- **Byblos, havenstad uit de oudheid, door Diana de Wild**

Eén van de grootste havensteden uit de oudheid was de stad Byblos, die nu in Libanon ligt. De bewoning van deze oude stad begon 8500 jaar geleden. In deze havenstad ontmoetten volkeren uit het Nabije Oosten en het Middellandse Zeegebied elkaar: Egyptenaren, Assyriërs, Perzen, Grieken en Romeinen. De stad werd lange tijd bewoond door de Feniciërs. Zij verhandelden grote cederbomen, die in de bergen van Libanon groeiden en zeer in trek waren bij de heersers van die tijd, zoals de farao's en de koningen van Mesopotamië. Door deze handel was Byblos een tijd lang de belangrijkste havenstad van het Middellandse Zeegebied. In de bronstijd (2000 - 800 voor Chr.) was Byblos een vazal van de Egyptische farao's. Op de tentoonstelling zijn de brieven te zien die de koning van Byblos schreef aan de farao's.

Een voorloper van ons alfabet is door de Grieken van deze Feniciërs overgenomen. Byblos speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van ons alfabet. Het Griekse woord voor boek, *biblion*, is van de Griekse naam van de stad afgeleid. Wij gebruiken het nog steeds in woorden als bibliotheek, bibliografie en bijbel. Meestal geeft Diana de Wild de lezingen bij de tentoonstellingen in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden zelf, ditmaal komt ze naar Utrecht. De tentoonstelling is tot en met 12 maart te zien.

Lezing vrijdag 10 februari 2023, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht, zie ook: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/byblos>

II Eerder aangekondigde activiteiten

- **Pieter Bruegel: de religieuze, door Thea Willemsen**

Bij Pieter Bruegel de Oude denk je vooral aan schilderijen van landbouwers, kermissen en volksvertier. Vanwege zulke afbeeldingen kreeg hij de bijnaam 'Boeren-Bruegel'. Het uitbundige plattelandsleven werd zijn handelsmerk. Hij schreef er geschiedenis mee en kreeg veel navolging. Minder bekend is dat zeker de helft van zijn schilderijen een religieus karakter heeft. Geen wonder: religieuze kunst bracht een kunstenaar het meeste aanzien. Ook in deze werken blijkt een onorthodoxe benadering. Menig Bijbels thema is niet als zodanig herkenbaar. Zo is het hoofdonderwerp vaak gemarginaliseerd tot een achtergrondscène.

En het tafereel vindt plaats in een Brabantse stad. Het is kenmerkend voor Pieter Bruegels schilderijen, de symbolische en/of moralistische strekking is verweven in de encenering. Voor ons is het een uitdaging om die boodschap te achterhalen.

Lezing vrijdag 2 december 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht. Zie ook: <https://bit.ly/3R9aDhw>

- **Zijn het geen schatjes? Door Henny Molenaar**

Oog in oog staand met *de jongen in het grijs*, een 17^e-eeuws jongensportret van Jacob Adriaensz. Backer, de rode bloesjes op de wangen van onbekende *meisje in het blauw* door Johannes Cornelisz. Verspronck, of met de ernstige blik in het portret dat Paula Modersohn Becker begin vorige eeuw maakte van haar buurmeisje in Worpswede, wie wordt er niet door geraakt? Werden de kinderen op de 16^e- en 17^e-eeuwse portretten nog afgebeeld als kleine volwassenen, desondanks kwetsbaar ogend in hun zware kledij, het meisje hiernaast, een portret dat in het Städel Museum van Frankfurt hangt, ademt een heel andere kwetsbaarheid, eentje waar de volwassenheid al doorheen kiert.

In de lezing toont Henny Molenaar u haar persoonlijke serie favoriete kinderportretten.

Kraskras door de eeuwen heen onderzoeken we functie en betekenis van 17^e-eeuwse kinderportretten. Welke opvoedingsidealen reflecteren deze portretten? Welke culturele blik wordt erin gerepresenteerd? 'Kunnen' sommige portretten nog wel?

Lezing vrijdag 9 december 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht, voor aanmelding zie: <https://bit.ly/3LzXu4E>

- **De iconologische ontwikkeling van het kerstverhaal met Ina Bertsch**

De traditionele lezing rond Kerst! Het verhaal in het Nieuwe Testament over de geboorte van Christus is nogal summier. In het prille begin van het christendom zijn afbeeldingen rondom de geboorte van Christus vrij eenvoudig. Pas wanneer keizer Constantijn de Grote op de plaats van de geboortegrot van Christus een kerk laat bouwen wordt de menswording van Christus steeds uitgebreider weergegeven. Daarbij wordt steeds vaker geput uit de apocriefe evangeliën en wordt het tafereel afgebeeld als een historische gebeurtenis. Vanaf de romaanse kunst wordt de geboorte vaak in het kader van een theologisch programma weergegeven.

De gotiek luidt de weergave van menselijke emoties in en de symboliek rondom het geboorteverhaal wordt steeds uitgebreider. Ina Bertsch zal tijdens deze lezing aan de hand van voorbeelden uit de vroegchristelijke en middeleeuwse kunst de iconologische ontwikkeling van de afbeelding van de geboorte van Christus laten zien.

Lezing vrijdag 16 december 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht. Zie ook: <https://bit.ly/3CaEMZP>

- **Adam Willaerts benadering en zijn nalatenschap voor Utrecht door Otto Nelemans**

Door omstandigheden moesten we deze lezing nogmaals verplaatsen, maar nu zal op 3 februari deze unieke Utrechtse schilder in de schijnwerpers staan!

'Onbekend maakt zeker niet onbemind'. Met dit credo gaat Otto Nelemans een lans breken voor de in zijn ogen ten onrechte weinig bekende Utrechtse 17^e-eeuwse kust- en zeeschilder Adam Willaerts. Nelemans verdiepte zich in Willaerts ogenschijnlijk eenvoudige, anekdotische genre en dat leidde tot een interpretatie van zijn schilderijen die Nelemans veel genoegen opleverde, zoals dat vaak gebeurt na intensieve bestudering. Willaerts keuze voor taferelen waarin nadrukkelijk de kust en de zee een grote rol spelen, geven zijn oeuvre een filosofisch karakter. Dat valt niet meteen op, maar we moeten rekening houden met de grens van land en zee, die tot op de dag van vandaag inspireert en aanleiding geeft tot wegdromen naar verre horizons. Dat waren ongetwijfeld de drijfveren van deze man, die wonend in het tamelijk ver van de zee gelegen Utrecht, zijn eigen ontsnappingswereld heeft gecreëerd. In Utrecht heeft Willaerts zijn sporen nagelaten, waarvan Otto Nelemans ons graag deelgenoot maakt...

Vrijdag 3 februari 2023, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes Utrecht, zie: <https://tinyurl.com/4mjp5f7j>

III Engelenpost : aanvliegen

Vorige week hield Els van Swol voor Helikon een van de laatste lezingen over cherubijnen en serafijnen, tal van engelen in soorten en maten en allerlei muziekstukken over die engelen. Eén van de laatste afleveringen van onze rubriek *Engelenpost* gaat over ‘aanvliegen’. Graag wil ik een essay aanraden over engelen dat een wereld aan kennis en voorstellingsvermogen in zich draagt. Het essay *De terugkeer van de engelen* is opgenomen in de bundel *Wat het oog je vertelt. Kijken als avontuur* door Cees Nooteboom uit 2016.

Engelen zijn zo aantrekkelijk en fascineren ons zo omdat het droomwezens zijn die iets kunnen wat wij het liefste ook zouden willen, namelijk vliegen. Nooteboom kijkt naar een schilderij van Zurbarán met engelen en stelt zich voor dat er een groot geflap en geruis van veren te horen moet zijn geweest. Hij beschrijft ook hoe het voor Maria moet hebben geklonken toen Gabriël, de hemelse boodschapper, als een prehistorische vogel vlak bij haar landde. Daarnaast vraagt hij zich in het essay ook af of engelen nu eigenlijk mannelijk of vrouwelijk zijn, of iets er tussenin. Volgens het Tweede Concilie van Nicea, in het jaar 787, zijn engelen denkbeeldige wezens en hebben ze geen lichaam. Dat heeft toch kennelijk niemand verhinderd om ze met een lichaam af te beelden. Je zou het luchtruim kunnen verduisteren met de vleugelmannen van Botticelli, Giotto, Rafaël, Rubens en vele andere schilders.

Een interessante uitzondering is deze *Le Baiser de la Muse*, de kus van de muze, ook wel de droom van de dichter genoemd, oorspronkelijk van Felix Nicolas Frillié uit 1857 (Musée Granet, Aix-en-Provence). Hierboven rechts een kopie van hetzelfde werk, drie jaar later door de nog maar 21-jarige Paul Cézanne (rond 1860, Musée d'Orsay, Parijs).

Deze supervrouwelijke engel heeft zich door het kleine dakraampje moeten worstelen om de slapende schrijver op zijn hoofd, het centrum van zijn verbeelding, te kussen. De aangevlogen engel is de muze die de dichter inspiratie brengt: koerierster van een gedroomde wereld.

‘Omdat we gewild hebben dat ze zouden bestaan hebben we de engelen gemaakt’, schrijft Nooteboom. ‘Van woorden, van inkt, van zilver en goud, van ivoor en van hout, van marmer en porselein, we hebben ze gemaakt om even te mogen geloven dat het mogelijk zou zijn om met een paar vleugelslagen boven het aardse leven uit te stijgen en door te vliegen naar het domein van de tijd zonder tijd’.

Het gedicht aan het einde van deze nieuwsbrief is van een Nederlandse dichter: Gerrit Achterberg (1905-1962). Over aanvliegen gesproken: het is bekend dat Achterberg psychiatrische episodes in zijn leven heeft gekend waarin hij letterlijk vrouwen aanvloog. Niet bepaald een engel dus, maar hij wordt wel tot de grootste dichters gerekend die ons land heeft voorgebracht. Speciaal voor de Kerstdagen een fijngevoelig en gaaf gedicht van hem uit begin jaren '50, waarin hij den Haag verbindt met Bethlehem.

Kerstmis

Klokken haalden mij uit de slaap vandaan:
Kerstmis over den Haag om middernacht.
Hij, die ik dagelijks te wezen dacht,
trok uit mij weg en kwam alleen te staan.

Ik keek tegen mijn eigen leven aan,
alsof een ander het had doorgebracht.
Een lege helderheid betrok de wacht
tussen mij en het opgeschoven raam.

De stad verstomde. Mijn verbeelding ging
over de torens heen naar Bethlehem.
2000 jaren her is daar een kind
zojuist geboren en de moeder windt
het in een doek. De ezel en de man
maken het nuchter mee. Een engel zingt.

Gerrit Achterberg, uit: *Verzamelde gedichten*, Amsterdam, 1991. Oorspronkelijk uit de dichtbundel: *Ode aan den Haag* (1953).

IV Inschrijven en contact

Via de website www.helikon-utrecht.nl kunt u zich inschrijven voor onze activiteiten. Inschrijven kan ook per e-mail: info@helikon-utrecht.nl. In dat geval graag de nummers en titels vermelden van de activiteiten waaraan u wilt deelnemen.

Heeft u een vraag? Bel dan naar Helikon, telefoon: **030 – 2730 362 of 06 - 250 488 75**.

We wensen u mooie Kerstdagen en een gelukkig 2023 toe!
Hopelijk tot ziens, met hartelijke groet, ook namens alle Helikondocenten en -medewerkers,

Heleen Rippen

Wilt u deze nieuwsbrief niet meer ontvangen? Of wilt u zich afmelden voor schriftelijke berichten en/of mailingen van Helikon? Stuur u dan een e-mail naar: info@helikon-utrecht.nl.